

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ АКАДЕМИК ДЖ. АЛЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ
ЭКОНОМИКА ИНСТИТУТУ**

КЫРГЫЗСТАН ЭЛАРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеш Д 08.20.626

Кол жазма укугунда

УДК:336.01(575.2) (043.3)

Кобоев Фарух Мизамидинович

**Экономикалык мамилелерди трансформациялоо шартында
адамдык капиталды калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү
(Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде)**

08.00.01- Экономикалык теория

экономика илимдерин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты

Бишкек- 2022

Диссертациялык иш Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин экономикалык теория кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: э.и.д., профессор **Кумсков Геннадий Владимирович**
Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин «Экономикалык теория» кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: э.и.д., доцент **Шатманов Искендер Садыбакасович**
"Неман" ЖЧК финансылык-маркетингдик талдоо жана эсепке алуу боюнча директору

э.и.к., доцент **Рысалиева Гульзат Омурзаковна**
К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин “Экономикалык башкаруу жана программа” кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин “С.М. Мансурходжаев атындагы экономика жана тышкы экономикалык ишмердүүлүк” кафедрасы, дареге: Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58

Коргоо 2022-жылдын 18-мартында саат 14:00дө академик Дж.Алышбаев атындагы Экономика институту, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын жана Кыргызстан эл аралык университетине караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.20.626 диссертациялык кеңешинин отурумунда: 720001, Бишкек ш., Чүй просп. 255, диссертациялык зал (2-кабат) дарегинде болот. Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/082-ljy-eqt-lns>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй просп. 265а) жана Кыргызстан эларалык университетинин китепканасынан (720001, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 255), ошондой эле [https://mukr.iuk.kg/\(ines.kg\)](https://mukr.iuk.kg/(ines.kg)) сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 17-февралында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
экономика илимдердин
кандидаты, доцент

Бекбоева Р.Р.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык темасынын актуалдуулугу. Экономикалык мамилелерди трансформациялоо шартында адамдык капиталды калыптандыруу санариптештирүү, туруктуу өнүгүү жана пандемия менен байланышкан заманбап чакырыктарга туш болгон Кыргыз Республикасынын экономикасы үчүн стратегиялык ресурс болуп саналат. Өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, экономиканы өнүктүрүүнүн эффективдүүлүгү көп жагынан адам капиталына инвестиция кылуудан көз каранды. Экономикалык өнүгүүнүн заманбап тенденциялары адам капиталы сыяктуу стратегиялык ресурска негизделген негизги компонент менен мүнөздөлөт, анткени ал улуттук экономиканын жана коомдун бакубатчылыгынын экономикалык өсүү темпин аныктайт. Кыргыз Республикасынын азыркы шартында адамдын өнүгүүсүнүн потенциалынын калыптануу өзгөчөлүктөрүн, тенденцияларын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөө учурдун актуалдуу маселеси болуп саналат.

Адам капиталы – бир жагынан, эмгек рыногун, экинчи жагынан, экономикалык өсүш потенциалынын мүмкүнчүлүктөрүн чагылдырган мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизги компоненттеринин бири.

Азыркы шарттарда Кыргыз Республикасында татыктуу жашоо деңгээлин камсыз кылуу үчүн кирешелердин аздыгынан улам жогорку сапаттагы адамдык өнүгүүнү калыптандыруу үчүн мүмкүнчүлүктөр чектелгендигин белгилөөгө болот. Адам ресурстарынын донор-өлкөлөрү миграциянын кесепетинен квалификациялуу да, квалификациясы жок да кадрларынан чоң жоготууларга учурашып жатканда, глобалдашуу жана интеграция процесстери эмгектик мобилдүүлүк маселелеринде өз изин калтырууда.

Технологиялык структуралардын жана дүйнөлүк чарбалык структуралардын өзгөрүшү менен байланыштуу болгон Кыргыз Республикасынын экономикалык системасынын трансформациясы шартында жашоону камсыз кылуунун бардык тармактарында: билим берүү, саламаттыкты сактоо, жарандардын кирешесин бөлүштүрүү жана иш менен камсыз кылуу, социалдык чөйрөдө санариптик технологиялардын негизинде модернизациялоого комплекстүү мамилени эске алуу менен түзүмдүк өзгөрүүлөрдүн контекстинде адам капиталынын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн деталдуу кароо өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Технологиялык жана дүйнөлүк экономикалык структуралардын өзгөрүшү адам капиталын мүнөздөгөн сандык гана эмес, сапаттык көрсөткүчтөрдүн да өзгөрүшү менен мүнөздөлөт, өлкөнүн саясатын ушул шарттарга ылайыкташтыруу жана адам ресурстарын өнүктүрүүнүн рационалдуу жолдорун издөө Кыргыз Республикасы үчүн зарыл. Бул аспектилерди изилдөө да бул диссертациялык изилдөөнүн жаңылыгы болуп саналат.

Диссертация темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү фундаменталдык изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация демилгелүү иш болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери.

Бул диссертациялык изилдөөнүн максаты технологиялык жана дүйнөлүк экономикалык түзүмдөрдүн өзгөрүшүнө байланыштуу экономикадагы мамилелердин трансформациясынын контекстинде адамдын өнүгүүсүнүн жалпы мыйзам-ченемдүүлүктөрүн, өзгөчөлүктөрүн жана факторлорун ачып берүү болуп саналат.

1. Адам капиталынын теориялык жолдорун, классификациясын, касиеттерин изилдөө

2. Технологиялык жана дүйнөлүк экономикалык түзүмдөрдүн өзгөрүшүнө байланыштуу Адам капиталына ыңгайлаштыруучу белгилерин, тенденцияларын жана жалпы моделдерин аныктоо.

3. адам потенциалын калыптандырууга, өнүктүрүүгө жана кайра өндүрүүгө таасир этүүчү факторлорду, механизмдерди аныктоо.

4. калктын кирешелеринин дифференциациясынын факторлорун талдоо.

5. адам капиталын түзүү системаларында саламаттыкты сактоо жана билим берүү тенденцияларын изилдөө.

6. өлкөдөгү адам капиталынын өнүгүүсүн чектеген факторлорду аныктоо.

7. экономиканы трансформациялоо шартында Кыргыз Республикасынын адам капиталын өнүктүрүүнүн жолдорун талдоо.

Диссертациянын илимий жаңылыгы. Автордук изилдөөлөрдүн жана илимий жаңылыктардын негизги жыйынтыктарына төмөнкүлөр кирет:

- «адам капиталы» категориясынын маңызын аныктоодо ар кандай көз караштар көрсөтүлдү, анын системалык элементтерин көрсөтүүгө аракет жасалды. Саламаттыкты сактоо жана билим берүү системаларынын, көндүмдөрдүн, билимдердин, тажрыйбалардын, квалификациялардын, энергиянын жана мотивациянын, жеке тараптардын, алардын топторунун жана коомдун инвестициялоо жөндөмдүүлүгүнүн таасири астында топтолгон негизги, ажырагыс актив катары берилген Адам капиталынын аныктамасы такталды. Салыштырмалуу анализдин негизинде постсоветтик жана батыш өлкөлөрүндөгү “адам капиталы” түшүнүгүнүн аныктамаларынын ортосундагы айырмачылыктар көрсөтүлдү.

- Адам капиталы ар түрдүү өлкөлөрдүн бакубатчылыгына (билим берүү, саламаттыкты сактоо, миграция, тамактануу, маданий өнүгүү аспектилери, жашоонун сапаты) жасаган инвестицияларындагы айырмачылыктарды түшүндүргөн факторлордун бири экени далилденди. Адам капиталынын агрегаттык көрсөткүчүнүн өсүшү (билим берүүнүн максималдуу жеткен деңгээли, билимдүүлөрдүн саны, окуу мөөнөтү, окуу жайларына кабыл алуунун үлүшү, жумушчу күчүнүн бирдигине карата орточо мөөнөт, билим сапаты, интеллект коэффициенти, когнитивдик жөндөмдөр) улуттук кирешенин өсүшүнө алып келет.

- Адам капиталына инвестиция кылууга ички (потенциалдуу IQ жана ден соолук) жана тышкы (билим жана социалдык чөйрө, ошондой эле дин) факторлор өз таасирин тийгизет. Жашоонун деңгээли жана бакубатчылык

деңгээли ар кайсы өлкөлөрдө ар дайым салыштырмалуу көрсөткүчтөр болуп саналат.

- Дүйнөлүк жана улуттук экономиканын калыптанышынын ар кандай этаптарында адам капиталынын өнүгүүсүнүн айырмалоочу белгилери, тенденциялары жана жалпы мыйзам-ченемдүүлүктөрү аныкталган; дүйнөлүк экономикалык жана технологиялык структуралардагы адам капиталынын абалын аныктоочу параметрлердин комплекстүү матрицасы сунушталды;

- ар түрдүү технологиялык жана дүйнөлүк экономикалык түзүмдөрдүн шарттарында адам капиталына баа берүү үчүн дифференцияланган индикаторлордун комплекси (инфраструктура, саясий институттар, мыйзамдар, соода, айлана-чөйрө ж.б.) тандалды; жогорку сапаттагы туруктуу өнүгүүгө көмөктөшүүчү жана технологиялык жана дүйнөлүк экономикалык түзүмдөрдүн өзгөрүшү менен байланышкан адам потенциалынын натыйжалуулугуна таасир этүүчү адамдык өнүгүүнү калыптандыруунун негизги компоненттери аныкталды

Алынган натыйжалардын жана сунуштардын практикалык мааниси аларды калктын сапаттуу өсүүсүн, социалдык өнүгүүсүн камсыз кылган, билим берүү жана медициналык кызмат көрсөткөн мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин практикасында колдонууда жатат.

Буларды Кыргыз Республикасынын улуттук социалдык саясатынын концепцияларын жана пландарын иштеп чыгууда жана тактоодо пайдалануу максатка ылайыктуу болуп саналат.

Бул жыйынтыктар саламаттыкты сактоо, билим берүү, социалдык камсыздоо жана жарандардын жашоо деңгээлин жогорулатуу жаатында талдоо жана болжолдоо менен алектенген институттар менен байланышкан.

Алардын көбү медициналык жана билим берүү мекемелери менен байланышкан. Мындан тышкары, диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын «Экономикалык теория», «Эмгек экономикасы», «Социалдык менеджмент», «Эмгектин экономикасы жана социологиясы» ж.б. окуу дисциплиналарын окутууда колдонууга болот.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси. Изилдөөнүн жыйынтыктарын саламаттык сактоо, билим берүү, социалдык жыргалчылык жана жарандардын жашоо деңгээли жаатындагы изилдөөлөр жана божомолдоолор менен алектенген уюмдар менен байланыштуу Кыргызстандын улуттук социалдык саясатынын концепциясын жана программасын түзүүдө жана модификациялоодо пайдалануу керек. Мындан тышкары, диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары бир катар академиялык дисциплиналарды («экономикалык теория», «эмгек экономикасы», «социалдык менеджмент», «экономика жана эмгек социологиясы» ж.б.) окутуу процессинде колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн практикалык жана теориялык маанилүүлүгү. Алынган теориялык жоболорду жана корутундуларды теориялык жана методологиялык жоболорду, ошондой эле рыноктук экономиканын шартында адам потенциалын

өнүктүрүүгө экономикалык жана социалдык факторлордун таасири жөнүндө билимдерди тереңдетүү үчүн колдонууга болот.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

- Адам капиталы, биздин оюбузча, тубаса жана алынган билимдерди жана көндүмдөрдү камтыган көп кырдуу категория болуп саналат, баа жеткис, өзүн өзү башкара ала турган, адам өмүр бою ээ болуп, өнүктүрө турган сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөргө ээ. Мыйзамдуулук адам капиталынын сандык жана сапаттык компоненттердин диалектикалык биримдигине негизделгендигинде. Адамдын потенциалынын карама-каршы жана ошол эле учурда ажырагыс байланышта болгон сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн ортосунда диалектикалык байланыш бар. Адамдын потенциалынын сапаттык жана сандык компоненттеринин диалектикалык биримдиги өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнүн жогорку деңгээлинин сапаттык ишенимдүүлүгү мүмкүн болгон сандык өзгөрүүлөрдүн интервалында көрүнөт.

- Адам капиталынын өзгөчөлүктөрү: билимдүү жана квалификациялуу адамдар көбүрөөк өндүрүмдүүлүккө ээ, ошондой эле инновациялардын жана технологиялык өсүштүн жайылышына салым кошот; адам капиталынын кайтарымы теориялык технологиянын өсүү темпинен оң көз каранды; билим берүүнүн маржиналдык өндүрүмдүүлүгү канчалык жогору болсо, экономика ошончолук технологиялуу болот. «П.Ромердин модели мамлекеттин кийлигишүүсүнүн жана билимди өндүрүүдө адам капиталын активдүүрөөк тартуунун (субсидиялоонун) зарылдыгын көрсөтөт.»¹. Каралып жаткан моделдерди талдоо, өзүнүн өзгөчөлүктөрүнөн улам адам капиталынын коомдо үзгүлтүксүз топтолуп, жаңы технологияларды жана билимдерди өнүктүрүүгө тынымсыз салым кошо аларын көрсөтөт.

- Кыргыз Республикасындагы адамдын өнүгүүсүнүн тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү.

1. өлкөнүн экономикасында билимдүү адамдардын үлүшүнүн өсүшү менен мүнөздөлөт.

2. тейлөө чөйрөсүнүн өсүшү жана технологиялык тартиптин кадамдарына ылайык экономиканын структурасында жаңы тармактардын түзүлүшү менен байланыштуу.

3. билим берүү жана саламаттыкты сактоо тармагында санариптештирүүнү жана жашылдандырууну өнүктүрүү менен аныкталат.

4. адамдык мамилелердин глобализациясы.

Кыргыз Республикасында адам потенциалын калыптандыруунун жалпы тенденциясы билим берүүнүн, саламаттыкты сактоонун жана өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн деңгээлинин жана сапатынын оң таасири болуп саналат. Кыргыз Республикасындагы адам потенциалынын өзгөчөлүктөрү билим берүүнүн, эмгектин жана коомдук турмуштун моделдерин олуттуу түрдө өзгөрткөн заманбап тенденциялардын жана чакырыктардын олуттуу таасири болуп саналат.

Инвестициялар, ишчилердин кайрадан өндүрүлүшүнүн, өнүктүрүлүшүнүн жана экономикада эффективдүү колдонулушунун негизи болуп саналат. Алардын натыйжалуулугун баалоо үчүн адам капиталына

инвестициянын кайтарымы жана калыбына келтирүү фазасынын көрсөткүчү колдонулат. Кирешелердин дифференциациясына жана коомдун бакубаттуулугуна таасир этүүчү факторлордун үч тобу бар - жекече, топтордо жана дүйнөлүк деңгээлде. Глобалдык фактор – Кыргыз Республикасынын ИДПсы өлкөнүн адамдын орточо кирешесине олуттуу таасирин тийгизет. Демек, өлкөдөгү адам капиталынын өнүгүү деңгээли көбүнесе өлкөнүн учурдагы макроэкономикалык кырдаалынан көз каранды болот. Саламаттыкты сактоо системасы дени сак улуттун калыптанышына өбөлгө түзөт жана экономиканы адам ресурстары менен камсыздайт, кийин алар билим дин жардамы менен адам капиталына айланат.

Адам капиталын калыптандыруунун жана кайра өндүрүүнүн натыйжалуу механизмдерин түзүү үчүн үч багытта иш алып баруу кажет:

1. жарандардын бакубатчылыгын жогорулатуу жана саламаттык сактоо системасын өнүктүрүү аркылуу адам ресурстарын кайра өндүрүүгө шарттарды түзүп берүү;

2. көп сандаган билим берүү, илимий жана маданий мекемелердин негизинде адам ресурстарын адам капиталына айландыруу;

3. жарандарды кошумча наркты түзүү үчүн өздөрүнүн физикалык жана психикалык жөндөмдөрүн пайдаланууга түрткү бере турган оптималдуу киреше деңгээлине жетишүү.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. «Адам капиталы» категориясынын маңызын аныктоого карата ар кандай мамилелер көрсөтүлгөн, анын системалык элементтерин көрсөтүү аракети жасалган. Экономикалык өсүш менен адамдын өнүгүшүнүн көз карандылыгы ачыкталган.

Изилдөөнүн көпчүлүк тыянактары жана сунуштары КРСУ медицина факультетинде «экономика» илимий дисциплинасын окутууда колдонулган.

Диссертациянын жыйынтыгын апробациялоо

1. Изилдөөнүн негизги жоболору, натыйжалары жана сунуштары илимий конференцияларда жана семинарларда тезистер, баяндамалар жана билдирүүлөр түрүндө баяндалган:

2. 1.«ЕАЭБ контекстинде Борбордук Азиянын экономикасы: фактылар, перспективалар, тобокелдиктер» аттуу жаш окумуштуулардын эл аралык конференциясы.

3. Илимий журналдарда макалаларды, анын ичинде рецензияланган илимий басылмалардын тизмесине кирген, илимий даража алуу үчүн кандидаттык диссертациялардын алгачкы илимий натыйжалары басылууга тийиш болгон макалаларды жарыялоо аркылуу (10 макала, анын ичинен 3 чет элдик басылмаларда жарыяланган).

4. КРСУнун медициналык факультетинде «Экономика» илимий дисциплинасын окутуу аркылуу.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациянын темасы боюнча бул изилдөөлөрдүн жыйынтыгы мен тарабынан 10 макала жарыяланды, анын ичинен 3ү чет элдик басылмалар (Россия, Казакстан).

Илимий изилдөөнүн структурасы:

Иш киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан жана диссертациянын библиографиялык булактардын тизмесинен турат, көөлөмү 159 бетти түзөт, 30 таблица жана иллюстрациялар, ошондой эле диссертациянын текстинде шилтемелери көргөзүлгөн 155 библиографиялык булактар (анын ичинде абитуриенттин өзүнүн басылмалары) камтылган.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык изилдөөнүн киришүү бөлүгүндө теманын актуалдуулугу негизделип, максаттары жана милдеттери белгиленди, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы ачылып берилди, иштин практикалык жана экономикалык мааниси негизделди, коргоого сунушталган негизги жоболор аныкталып, алардын апробациясы көрсөтүлдү.

“Адам капиталынын теориялык жана методологиялык негиздери” аталышындыгы биринчи бөлүмдө “адам капиталы” түшүнүүнүн маңызы түшүндүрүлүп, бул терминди изилдөөдө көрсөтүлгөн теориялык көз караштар белгиленди. Анын заманбап экономикалык теориядагы позициясы жана экономикалык системалардагы прикладдык колдонулушу талданды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө адам капиталынын калыптанышы пайдалуу ишмердүүлүк үчүн негиз боло турган билимдерди жана көндүмдөрдү топтоо менен гана чектелбестен, өлкөнүн жарандарынын ишкердик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө жана киреше деңгээлин жогорулатууга алып келери аныкталды. Мында адам капиталын түзүү микро жана макроэкономикалык деңгээлде маанилүү, анткени ал төмөнкүлөргө өбөлгө түзөт:

- коомдук продукцияны түзүүгө катышкан коомдун бардык мүчөлөрүнүн бакубатчылыгынын жогорулашы;
- ИДПнын жана улуттук кирешенин өсүшү, бүткүл мамлекетте жалпы экономикалык күчтүн топтолушу.

Адам капиталынын концепциясына таасирин тийгизген теориялык билимдердин өнүгүшүнүн жүрүшүндө эки көз караштын бар экендиги аныкталды: батыштык жана постсоветтик. Ошондой эле адам капиталын белгилеген эки метод түзүлгөн: батыштык жана ички. Батыштык мамиле Т.В. Шульцтун, Г. Беккердин, Б. Вейсборддун, Дж. Минцердин, А. Гансендин жана башкалардын (XX кылымдын 1960-жылдары) теориялык иштеп чыгууларына негизделген. А.Маршалл «Саясий экономиканын принциптери» деген эмгегинде экономикалык өнүгүүдө адам факторуна өзгөчө роль берген. Ал “...байлыкты өндүрүү адамдын жашоосун камсыз кылуунун, анын муктаждыктарын канааттандыруунун жана анын күчтүү жактарын – физикалык, акыл-эс жана адеп-ахлактык жактан өнүктүрүүнүн каражаты гана. Бирок адам өзү бул байлыкты өндүрүүнүн негизги каражаты жана ал байлыктын түпкү максаты катары да кызмат кылат...” деген ойду билдирген.

Адам капиталынын заманбап теориясы постиндустриалдык коомдун критерийлери боюнча экономикалык теориянын мыйзамдарын эске алууга багытталган. Бул экономикалык көрсөткүчтөн социалдык көрсөткүчкө кайра багыт алууну билдирет. Аны эффективдүү аналитикалык курал катары кароого

болот, анткени ал улуттук кирешенин өсүшүнүн, улуттун ден соолугунун жана билиминин ортосундагы өз ара байланышты толук талдоого мүмкүндүк берет.

1.1-Таблица. Адам капиталын аныктоого болгон батыштык жана постсоветтик көз караштардын ортосундагы айырмачылыктар*

Көз караштар	Батыштык	Постсоветтик
Капитал деңгээли	Микро- жана макро деңгээли	Макро деңгээл
Капиталдын деңгээли	Материалдык жана материалдык эмес	Билим жана эмгекке шыктандыруу

*- Таблица илимий иштин автору тарабынан түзүлдү

Эми Адам капиталынын теориясы Кыргыз Республикасында мамлекеттик- жеке өнөктөштүктүн эффективдүү механизминин концептуалдык моделин түзүүгө негиз боло алат деп ишенимдүү айта алабыз.

Биздин оюбузча, дал ушул жалданма кызматкерлерди адам капиталынын алып жүрүүчүлөрү катары кароо — алардын потенциалын улуттук чарбасын өнүктүрүү пайдасына пайдаланууга толук көмөк көрсөтөт, коомдун жыргалчылыгынын өсүшүн камсыз кылат.

Салыштырмалуу анализдин жыйынтыгы боюнча, "адам капиталы" түшүнүгүн аныктоодо постсоветтик жана батыштык мамилелер окшош жана бири-бирине карама-каршы келбей тургандыгы аныкталды: алардын айкалышы адам капиталына микро жана макро деңгээлдеги акчалай салымды кароого мүмкүндүк берет (1.1-таблица).

1.1-сүрөт. Адам капиталынын түзүлүшү

* Схема иштин автору тарабынан түзүлдү

- макродеңгээлде материалдык капиталдын чыгымдары - тамак-аш, билим берүү процесси, маданият;
- микродеңгээлде физикалык капиталдык чыгымдар – саламаттыкты сактоо жана миграция;
- макродеңгээлде материалдык эмес капиталдын чыгымдары - билим берүү;
- микродеңгээлде материалдык эмес капиталдын чыгымдары - илим, инновациялар, Илимий-изилдөө жана өнүктүрүү иштери.

Көз караштар алкагында адам капиталынын сапаттык компоненттери такталды, Адам капиталынын теориясынын көз карашынан саламаттыкты сактоо жана билим берүү кызматтарын керектөөнүн чыгымдарынын жана натыйжаларынын өзгөчөлүгү белгиленет.

Адегенде адам капиталы бир гана адамдын эмгекке болгон каалоосун арттырып, билимин жогорулатууга болгон салымдардын жыйындысы катары кабыл алынган. Кийинчерээк адам капиталы түшүнүгү кыйла өстү. Акча билим берүүгө, тамак-ашка, кийим-кечеге, турак-жайга, саламаттыкты сактоого, маданиятка жана башка муктаждыктарга жумшалат.

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында адам капиталы түзүлгөн деңгээлден көзкаранды болгон классификация кылдат каралды. Ошентип, үч деңгээл шарттуу түрдө бөлүнүп чыкты:

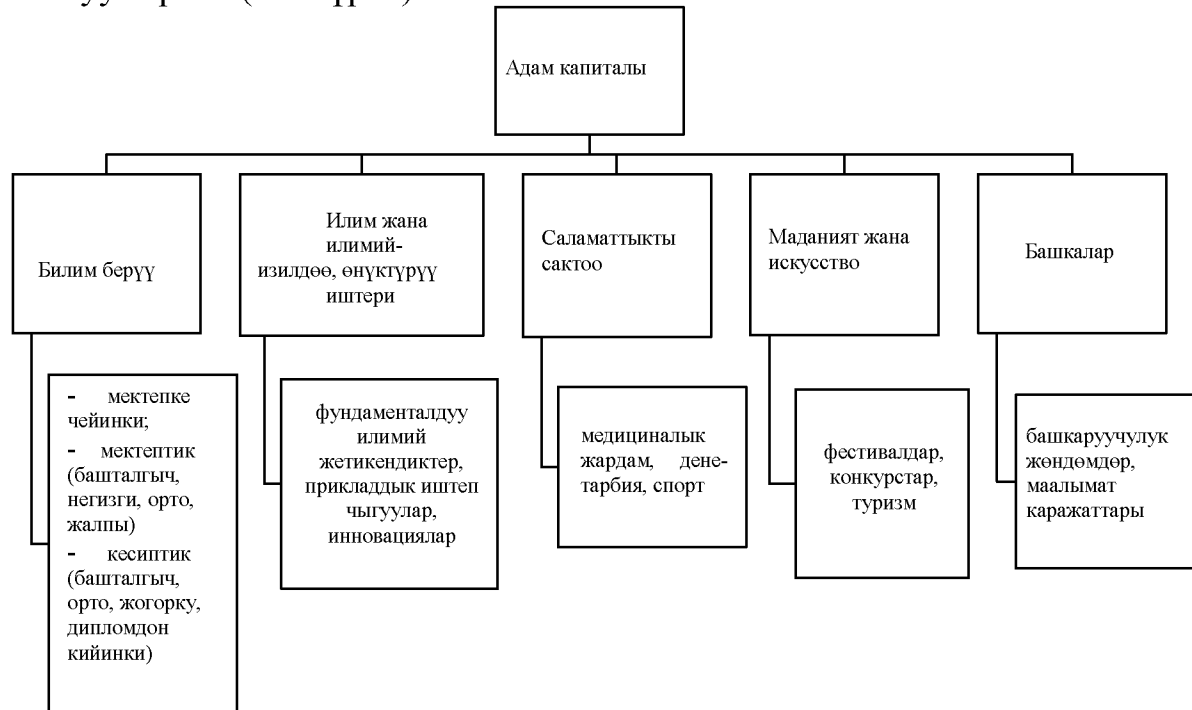
- Жеке деңгээл – бул жерде капиталдын ден соолук капиталы, эмгек, маданий жана моралдык капитал, интеллектуалдык жана уюштуруучулук жана ишмердүүлүк капиталы сыяктуу түрлөрүн камтыган жеке адамдын деңгээлинде капиталдын түзүлүшү жүрөт;
- Топтук деңгээл – адам капиталы адамдардын чакан жамааттарынын деңгээлинде түзүлөт (ишканалар, мекемелер, социалдык топтор, таптар, кесиптери жана кызыкчылыктары боюнча жамааттар ж.б.). Бул деңгээл уюштуруучулук, структуралык, социалдык капиталды, бренд капиталын жана номенклатуралык активдерди камтыйт;
- коллективдүү деңгээл – саясий, табигый, социалдык, улуттук жана интеллектуалдык капитал сыяктуу изилденүүчү кубулуштардын түрлөрүнүн пайда болушун караган адам капиталы мамлекеттик деңгээлде калыптанат.

Жогорудагы классификация адам капиталын түзүү процессин - индивиддин деңгээлинен мамлекеттин жана улуттун деңгээлине чейинки процессти кеңири кароого, этап-этабы менен изилдөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Автор, адам капиталын изилдөө инвестициясына көңүл бурат. Анткени алар эмгек ресурстарын кайра өндүрүүнүн, аларды өнүктүрүүнүн жана эл чарбасын эффективдүү пайдалануунун негизи болуп кызмат кылат. Адам капиталын калыптандыруу туура жана максаттуу инвестициялоонун шарттарында гана ишке ашырууга мүмкүн.

Биздин оюбузча, адам капиталына болгон инвестициянын көлөмүнө алдын ала сапаттык баа берүү жана каржылык методдор менен анын калыптанышын жана кайра өндүрүлүшүн стимулдаштыруу, экономикалык өнүгүүнүн жана жарандардын жыргалчылыгын жогорулатуу үчүн оптималдуу

шарттарды түзүүнүн жолдорунун бири болуп саналат. Адам капиталын калыптандыруунун механизми – бул адамдарга инвестиция салуу, адамга материалдык, акчалай же башка формадагы максаттуу инвестициялоо болуп саналат. Бул каражаттарды эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу максатында коротулган салым катары баалоого болот. Бул кайталануучу чыгашалар аларды келечекте жогорку киреше келтирүүгө компенсациялашы керек. Адам капиталына болгон инвестициянын багытын түшүнүү үчүн аларды кененирээк карап чыгуу зарыл. (1.2-сүрөт).

Сүрөт 1.2 - Адам капиталынын системалык элементтери*

* Схема чыгарманын автору тарабынан түзүлгөн.

Бул жерден биз адам капиталына инвестициянын бардык формаларынын ичинен төмөндөгүлөр көбүрөөк актуалдуу деп тыянак чыгарсак болот:

- билим берүүгө инвестициялоо (мектептерде, колледждерде окутуу, жумуш ордунда квалификациясын жогорулатуу);
- адамдардын физиологиялык жана психологиялык саламаттыгын камсыз кылуу үчүн саламаттыкты сактоого жумшалган каражаттар (оорулардын алдын алуу, медициналык жардам);
- турмуш-тиричилик шарттарын жакшыртуу, бул кызматкерлердин физикалык жана интеллектуалдык күч-кубатын жогорулатууга жардам берет.
- туура тамактануу.

Инвестициялардын жогорудагы формалары адам капиталын пайдаланууда сапаттуу эмгек ишмердүүлүгү үчүн шарттарды түзүүгө жардам берет.

«Азыркы этапта Кыргызстанда адам капиталынын калыптанышы» деген экинчи главада анын калыптануу жана өнүгүү процессине таасир этүүчү факторлордун кеңири чөйрөсү каралат.

Изилдөөнүн объектисин Кыргыз Республикасынын адам ресурстары түзүп турат .

Изилдөөнүн предмети болуп адам потенциалынын калыптанышына, топтолушуна жана сапатын жогорулатууга байланышкан социалдык-экономикалык мамилелер, адам капиталынын өнүгүү тенденциялары, анын факторлору жана трансформациялык экономикадагы өзгөчөлүктөр саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин чет элдик окумуштуулардын, ошондой эле постсоветтик чөлкөмдүн өлкөлөрүнүн жана Кыргыз Республикасынын изилдөөчүлөрүнүн теориялык иштеп чыгуулары түзөт.

Изилдөө методологиясы системалуу мамилеге негизделген жана индукция жана дедукция, илимий абстракция, тарыхый-логикалык, салыштырма жана статистикалык талдоо ыкмаларын камтыйт. Иште формулировкаланган илимий жоболор, корутундулар жана натыйжалар 08.00.01 – Экономикалык теория: өткөөл экономиканын теориясы жана социалдык-экономикалык системалардын трансформациясы болгон 1.4-пункту адистигинин изилдөө тармагына туура келет.

2.1 -таблица Кыргыз Республикасынын 1990-2019-жылдардагы адамдыкөнүгүү индексинин тенденциялары

	1990	1995	2000	2010	2015	2019
Жашоонун узактыгы индекси	0,702	0,693	0,702	0,684	0,675	0,702
Билим деңгээлинин индекси	0,888	0,862	0,888	0,611	0,685	0,706
Жан башына ИДПнын индекси	0,530	0,508	0,530	0,663	0,726	-
Адамдык өнүгүү индекси (АӨИ)	0,577	0,515	0,550	0,598	0,664	0,697

Адам капиталынын калыптануу жана өнүгүү процессине таасир этүүчү факторлордун кеңири спектри каралууда. Ошентип, COVID-19 кризиси башталганга чейин Кыргыз Республикасы калктын кирешелеринин теңсиздигин жана жакырчылыкты азайтууда бир топ ийгиликтерге жетишкен. Акыркы 10 жыл ичинде жалпы жакырчылыктын деңгээли 2008-2009-жылдардагы калктын жалпы санынын 31,7%дан 2019-жылы 20,1%га чейин төмөндөгөн. Саламаттыкты сактоо системасы дени сак улуттун калыптанышына өбөлгө түзөт, адам ресурстарын адам капиталына айландырган улуттук экономиканы адам ресурстары менен камсыз кылат. Үзгүлтүксүз иштеген жана өнүккөн саламаттык сактоо системасы адам капиталынын өсүшүнө жана өнүгүшүнө кепилдик бере алат. Адам капиталынын калыптандыруунун кийинки фактору – бул саламаттыкты сактоо болуп эсептелет. Ал ден соолугу чың улуттун калыптанышына өбөлгө түзүп, улуттук экономиканы кадрдык ресурстар менен камсыз кылат.

Кыргызстандын калкынын керектөө чыгашаларынын структурасында тамак-аш азыктарын сатып алууга чыгашалардын үлүшү (53,3%) жарымынан бир аз көбүрөөк, бул калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгүнүн далили. Ошол

эле учурда республиканын калктык кызмат көрсөтүүлөргө дээрлик 20%ды жумшайт, анын көбү же 27,1%ы турак жай-коммуналдык жана 21,3%ы транспорттук кызматтарга, билим берүүгө 8,6%ы туура келет (2.1 - таблица).

Бирок мамлекеттик социалдык жөлөкпулдардын өлчөмү, расмий түрдө белгиленген жашоонун деңгээлине жеткен жок. Жакырчылыктын деңгээлиндеги олуттуу аймактык диспропорциялар сакталууда. Калктын бакубаттуулугун жогорулатууда оң жылыштар Талас, Жалал-Абад, Ош облустарында жана Бишкек шаарында байкалган. Бул маселеде эмгек мигранттарынын кирешеси да республикадагы жакырчылыктын деңгээлине олуттуу таасирин тийгизип жатканын да эске алуу керек. Эксперименталдык эсептөөлөр көрсөткөндөй эмгек мигранттарынын кирешеси керектөө наркынан алынып салынганда, 2018-жылы республика боюнча жакырчылыктын орточо деңгээли 22,4%дан 32,2%га чейин өскөн.

Айыл калкы 50%дан бир аз көбүрөөк камтыйт, ал эми шаар калкы 100%дан ашат, бул калктын негизинен борборго жана республиканын башка ири шаарларына багытталган ички миграциялык агымы менен байланышкан. Калктын билим берүү менен камтылышынын жалпы үлүшү (7-24 жаштагы калктын пайызы менен) Чүй облусуна - 77,0%, Бишкек шаарына - 124,6%, эң аз үлүшү Ош облусуна - 54,2%, Ош шаарына - 151,7% туура келет.

Демек, 2013-жылы калктын бардык катмары үчүн сапаттуу билимдин жеткиликтүүлүгүн камсыздоо, учурда жана келечекте экономика жана социалдык чөйрөдө зарыл болгон квалификациялуу кесипкөй кадрларга болгон муктаждыктарды камсыз кылуу, бекер жана мамлекеттик жалпы билим берүүнү сактоо менен акы төлөнүүчү жана акысыз билим берүү кызматтарынын социалдык алгылыктуу катышын түзүү негизги багыт болгон болсо; ал эми 2018-жылы жогорку окуу жайлардын санын андан ары оптималдаштыруу багыты актуалдуу бойдон калууда.

Билим берүү уюмдарынын ишмердүүлүгүн талдоонун жыйынтыгын 2014-жылга карата, 2005-жылдан баштап орто кесиптик билим берүүчү мамлекеттик жана муниципалдык билим берүү уюмдарынын санынын көбөйүү тенденциясы байкалганын, ошондой эле орто кесиптик билим берүүчү жеке жана мамлекеттик окуу жайларында окуган окуучулардын жалпы санынын көбөйгөнүн айтууга болот. Жогорку билим берүү системасында болсо тескери жагдай байкалган, окуган студенттердин санынын көрсөткүчтөрүнүн төмөндөө темпи гана алда канча күчөгөн.

2019-2020-окуу жылынын башына карата Кыргызстанда 55 жогорку окуу жайы болсо, аларда билим алган студенттердин саны 183,8 миң адамды түзгөн. 2013-жылы болсо 55 ЖОЖдо 223,2 миң адам окуган.

Окуучулардын санынын азайышынын негизги себептеринин бири – демографиялык көйгөйлөр болуп эсептелет.

Эмгек рыногу менен билим берүү кызматтарынын рыногунун өз ара аракеттенүү механизми, эмгек рыногу билим берүү кызматтарынын рыногун иш берүүчүлөрдүн артыкчылыктуу позициялары жана талаптары, айрым кесиптерге суроо-талаптын жогорулашы жөнүндө зарыл маалыматтар менен камсыз кылууга тийиш деп болжолдойт.

Билим берүү кызматтарынын рыногу, өз кезегинде, жумушчу күчүнүн кесиптик жана квалификациялуу курамына болгон суроо-талапты, эмгек рыногунун сунушталган, ошондой эле анын сигналдарына жооп берген, эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык квалификациялуу адистер менен толуктоо үчүн жөнгө салууну эске алуусу керек. Ошентип, жумушчу күчүнүн кесиптик жана квалификациялык курамы эмгек жана билим берүү кызматтарынын рыногунун объектиси катары иш алыпбарат.

Билим деңгээлин жана квалификациясын жогорулатуу маселеси жаштар үчүн гана эмес, иш издеп жүргөн эмгекке жарамдуу жарандар үчүн да актуалдуу. Бүгүнкү күндө 25 жаштан 64 жашка чейинки кыргызстандыктардын 42%ы жогорку билимге ээ. Жогорку технологиялык өндүрүш жогорку билимдүү жумушчуларды талап кылат, бирок кесиптик билим берүү Кыргызстандын жашоочуларын ийгиликтүү жана жогорку өнүмдүү кыла албайт. Негизги көйгөй – билим берүүнүн сапатынын төмөндүгүндө.

Кадрлардын профессионалдык даярдыгынын жетишсиздиги көйгөйүнүн курчутуугу, аларды даярдоонун тең салмаксыздыгы, эмгек рыногунун керектөөлөрү менен дал келбегендиги өлкөнүн бардык региондору үчүн актуалдуу, өзгөчө айыл жеринде бул көйгөйлөр курч алган.

Билим берүү кызматтары рыногунун жыйынтыгы боюнча, төмөнкү максаттарга жеткенде гана адам капиталын калыптандырууга катышуу маанилүү экенин кыскача айтууга болот:

- Жогорку жана орто кесиптик билим берүү системалары эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык иштейт.
- Техникалык экспертиза адистерин даярдоонун сапаты заманбап улуттук жана эл аралык талаптарга жооп берет.
- Билим берүү мекемелеринин негизги фонддору, анын ичинде илимий-изилдөө жана тажрыйба-конструктордук иштер менен байланышкан фонддор жаңыланат жана модернизацияланат.
- Экономиканы техникалык жана технологиялык жактан жаңылоону камсыз кылган үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү системасы өнүгүүнүн жаңы деңгээлин алып келет.
- Билим берүү программасынын мазмуну заманбап талаптарга жана экономикалык атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү камсыздоо максаттарына жооп берет.
- Кесиптик билим берүүнүн сапатын техникалык баалоо үчүн шарттар түзүлөт.

Мындан тышкары, жарандар, иш берүүчүлөр, кесиптик топтор, мамлекеттик органдар жана өкмөттүк эмес уюмдар экономикалык системаны кайра курууга салым кошо ала турган жогорку сапаттагы адам капиталын даярдоого багытталган билим берүү системаларын оптималдаштыруу демилгесин жакташат.

Мамлекеттин калкынын жашоо деңгээлин жана сапатын чагылдырган көрсөткүчтөрдүн динамикасын талдоо илимий кызыгууну туудурат.

Кирешенин, анын ичинде Кыргызстанда орточо айлык эмгек акынын жылдык өсүшүнө карабастан, калктын жашоо деңгээли жана жалпы сапаты

адамдын экономикалык ишинин түрүнө түздөн-түз көз каранды, бул жашоо деңгээли төмөн өлкөлөр үчүн табигый нерсе.

Жашоодон канааттанууга таасир этүүчү факторлор боюнча түрдүү көз караштар бар. Аларды эки чоң фактордук топко бөлүүгө болот: тышкы жана ички.

Коомдун кирешеси жана бакубаттуулугу боюнча дискриминация факторлорун төмөнкүчө 3 топко бөлүштүрсө болот:

1. Жеке факторлор (билим берүү, квалификация, иш тажрыйбасы, иш орду, карьера, социалдык статус).

2. Топтук факторлор (менчик формасы жана жумуш берүүчү уюмдун рыноктук абалы, фирманын жайгашкан жери, негизги каражаттар ж.б.);

3. Глобалдык факторлор (ички дун продукциянын наркы, өлкөнүн экономикалык потенциалы, салык системасы, эмгек мамилелеринин мүнөзү ж.б.).

Бирок, Кыргыз Республикасынын экономикасына таасирин тийгизген олуттуу көйгөйлөр да бар. Жумуш орундарынын жетишсиздиги жана жумушсуздук көйгөйлөрү Кыргызстандын жүз миңдеген жарандарын чет өлкөлөрдө иштөөгө мажбурлады. Негизинен жумуш издөө менен байланышкан динамикалык ички миграция бар. Миграция айыл жеринин өнүгүшүнө терс таасирин тийгизүүдө. Кичинекей шаарда жашабаган дени сак адамдар, коомду жана инфраструктураны өнүктүрбөйт. Ошону менен бирге аялдар жана карыялар кол өнөрчүлүктү өнүктүрүүгө адистешкен экономикалык жактан активдүү адамдардын бүтүндөй катмарын түзүштү. Мамлекет үчүн айыл-кыштак активдүүлүгү социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдү чечүү үчүн өз алдынча иштегендердин чыгармачылык аракеттерин колдоо үчүн стимулдарды түзөт.

“Заманбап шарттарда адам капиталын өнүктүрүүнүн эң маанилүү багыттары” үчүнчү бөлүмдө экономикалык мамилелерди кайра түзүү процессинде адам капиталын пайда болушуна кирешенин жана жыргалчылыктын факторлорунун, билим берүүнүн жана саламаттыкты сактоонун таасирин жакшыртуу маселелери каралган. Мындан тышкары, адам капиталын жакшыртууга калкты жумуш менен камсыз кылуунун түздөн-түз тийгизген таасири каралат.

Жакынкы он жылдыктардагы адам ресурстарын кайра өндүрүү процесси Кыргызстандын экономикасы үчүн маанилүү жана чечүүчү нерсе болушу мүмкүн. Бул багыттагы орто мөөнөттүү болжолдор улуттук экономикалык стратегияларды иштеп чыгуунун ажырагыс бөлүгү болуп калууга тийиш. Бул жерде материалдардын жана каржылык көрсөткүчтөрдүн күтүлгөн сандык маанилерин адаттагыдай эсептөө эмес, коомдук жана эмгек чөйрөсүндө кайра өндүрүү процессинин динамикасы, башкача айтканда, келечектеги сапаттык өзгөрүүлөрдүн конкреттүүлүгү жана деталдуу баасы негизги ролду ойнойт.

Биздин оюбузча, эгер үч негизги багыт боюнча мамлекеттик деңгээлде иш-чаралар жүргүзүлсө гана адам капиталын калыптандыруу жана калыбына келтирүү боюнча айта алабыз:

- Көптөгөн билим берүү, илим жана маданият мекемелеринин кадрдык ресурстарын адам капиталына айландыруу.

- Жарандардын физикалык жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн кошумча наркты өндүрүүдө колдонууга түрткү бере турган канааттандырарлык киреше деңгээлине жетишүү.

Адам капиталын калыптандырууга багытталган негизги иш-чаралардын арасында төмөнкүлөр аныкталды: үй-бүлө системасын өнүктүрүү жана чыңдоо үчүн шарттарды түзүү, көп балалуу үй-бүлөлөрдү колдоо көрсөтүү, окуу жайларда жетиштүү орундар менен камсыз кылуу жана окууну өнүктүрүү.

Биздин оюбузча, улуттук саламаттыкты сактоо, билим берүү жана социалдык коргоо тармагындагы карама-каршылыктарды тез арада чечүү тышкы терс таасирлердин кесепеттерин жумшартып, өлкөнүн кадрдык потенциалын түзө алат.

Оорулардын жайылышын алдын алуу максатында калкты массалык түрдө медициналык кароодон өткөрүү практикасын кайталоо (90%га чейин).

1. калкты саламаттыкты сактоо кызматтарын колдонууга, активдүү миграция процесстеринде жана пандемиянын болуу шарттарында заманбап системаны калыптандырууга тартуу.

2. Мектептерди ден соолукту чыңдоо жана реабилитациялоо системасын өнүктүрүү.

3. Профилактикалык жана дарылоо чараларынын ортосундагы түшүнүктөрдүн байланышын калыптандыруу.

Калктын иш менен камсыз болушу да адам капиталын өнүгүшүн камсыз кылуучу факторлордун бири болуп саналат, анткени эмгек бир гана кирешенин булагы гана эмес, ошондой эле адамдын жөндөмдүүлүгүн жана чыгармачылык дараметин ачуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Бул белгилүү бир социалдык статуска жана белгилүү бир таанууга ээ болуунун каражаты болуп саналат. Аз эмгектенүү жарандардын окууга жана карьералык тепкичке көтөрүлүүгө болгон каалоосун азайтып салышы мүмкүн. Ошондой эле, бул экономикадагы кирешенин кыскарышына, жалпы суроо-талаптын төмөндөшүнө жана ишкердик көндүмдөрдү өнүктүрүүгө түрткү берүүнүн азайышына өбөлгө түзөт. Натыйжада жумушсуздуктун өсүшү адам капиталынын өнүгүшүнө абдан терс таасирин тийгизет.

Заманбап глобалдык кыйынчылыктардын шартында эмгек чөйрөсүн жөнгө салуу боюнча мамлекеттин алдында турган милдеттер кыйла татаалдашууда. Бүгүнкү күндө санариптештирүү, миграция жана климаттын өзгөрүшү менен байланышкан эмгек рыногунда чыналуунун өсүшүнө бөгөт коюу үчүн бүгүнкү күндө профилактикалык чараларды көрүү зарыл, бул үчүн системалуу түрдө татыктуу жумуш орундарын түзүү жана өмүр бою билим берүүгө басым жасоо менен билим берүү системасын өнүктүрүү зарыл.

Мындан тышкары, өзгөрүлмөлүү эмгек характери, иш чөйрөсүн жөнгө салууга, анын ичинде социалдык коргоону жана эмгек институттарын жөнгө салуучу мыйзамдарга жаңыча көз карашты талап кылат.

2020-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо чөйрөсүн өнүктүрүү, эмгек чөйрөсүн жана аны жөнгө салуунун заманбап нормаларына ылайык келтирүү боюнча программасынын долбоорунда олуттуу жылыштар бар. Эгерде программа кабыл алынып,

тийиштүү түрдө каржыланса, анда жакынкы келечекте глобалдык кыйынчылыктарга негизделген эмгек дүйнөсүн жөнгө салуучу жаңы системаны курууга оң жылыштарды күтсөк болот.

Бирок, белгилей кетүүчү нерсе, бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында глобалдык кыйынчылыктардын таасири астында эмгек чөйрөсүндө өнүгүп жаткан реалдуу турмуштук социалдык-экономикалык мамилелердин формалары так белгилүү эмес жана масштабы бааланган эмес. Эмгек, иш менен камсыз кылуу, билим берүү жана социалдык коргоо тармагында системалуу, өз ара байланышкан саясатты жүргүзүүнү гана эмес, ошондой эле өлкөнүн узак мөөнөттүү стратегиясын иштеп чыгууну да кыйындатат.

КОРУТУНДУЛАР

Экономикалык мамилелердин өзгөрүү шарттарында (Кыргыз Республикасынын материалдарында) адам капиталынын калыптануу өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана талдоо чөйрөсүндө жүргүзүлгөн изилдөөлөр бир катар маанилүү тыянактарды жасоого мүмкүнчүлүк берет:

1. Адам капиталын инвестициянын негизинде жаралган жана түзүлгөн, белгилүү бир ден соолук жана билим деңгээлине ээ болгон, топтолгон билимге жана жөндөмгө, тажрыйбага жана квалификацияга, индивиддердин, алардын тобунун жана жалпысынан коомдун энергетикалык жана мотивациялык дараметине ээ болгон көп компоненттүү категория катары аныктоого боло турганы изилденген. Ал тарыхый жагдайлардын, ошондой эле субъективдүү (чарба жүргүзүүчү субъекттердин моралдык мүнөздөмөлөрү) жана объективдүү (социалдык-экономикалык шарттар) өзгөрмөлүү коомдук өнүгүүнүн таасири астында түзүлөт. «Адам капиталынын» улуттук жана батыш аныктамалары бири-бирине карама-каршы келбейт: алардын айкалышы микро жана макродеңгээлдерде адам капиталына инвестицияларды кароо мүмкүнчүлүгүн берет. Адам капиталын өнүктүрүү коомдун бардык мүчөлөрүнүн жыргалчылыгына, коомдук өнүмдү түзүүгө, ИДП жана улуттук кирешенин өсүшүнө, ошондой эле бүтүндөй өлкөнүн экономикалык кубаттуулугунун топтолушуна шарт түзөт.

2. Технологиялык жана дүйнөлүк чарбалык көндүмдүн өзгөрүшү менен байланышкан адам капиталынын артыкчылыктуу өзгөчөлүктөрү, тенденциялары жана жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталган, технологиялык көндүмдөрдүн өзгөрүшү менен байланышкан дүйнөлүк өнүгүүнүн заманбап чакырыктары адам капиталынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү менен байланыштуу башкарууга жана саясат жүргүзүүгө өзгөчө мамилелерди көрсөтөт. Азыркы замандын талаптарын канааттандыруу үчүн адамдын өнүгүшүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрүн контролдоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу зарыл. Өлкөнүн адамдык өнүгүүсүнүн келечектеги социалдык модели Парето боюнча оптимумга – макродеңгээлде чечимдерди кабыл алуу үчүн негиз коомдун көпчүлүк мүчөлөрүнүн кызыкчылыктары болгон системанын абалына жараша курулушу керек. Ушул позицияда гана экономикалык саясат чараларын кабыл алуу жана өткөрүү зарыл. Адам потенциалынын сапаттуу жаңы моделин түзүүдө, биздин көз карашыбызда, коомдук маанидеги кызматтардын (КМК) иштөөсү

боюнча Европа бирлигинин өлкөлөрүнүн тажрыйбасын колдонуу маанилүү. Бул уюмдар адам потенциалын түзүү үчүн шарттарды түзүүгө жардам берет. Мамлекеттик жана жеке акчанын ортосундагы өнөктөштүк КМК чөйрөсүндө түзүлөт. Жыйынтыгында ал «катуу» (өндүрүштүк) гана эмес, «жумшак» (билим берүү жана саламаттык сактоо) инфраструктурада жүзөгө ашырылат.

3. Адам потенциалынын калыптанышына жана өнүгүшүнө таасир тийгизген төмөндөгү факторлор аныкталган: илимий изилдөөнүн жана прикладдык пайдалануунун эң практикалык ыкмаларынын бири адам капиталынын калыптануу деңгээлин аныктоого негизделген адам капиталынын классификациясы болуп саналат – жеке, топтор, жамааттык. Бул классификация адам капиталынын түзүлүшүнүн ырааттуу процессин – инсан деңгээлинен тартып мамлекет жана улут деңгээлине чейин деталдуу көрүү мүмкүнчүлүгүн берет. Адам потенциалынын башка окшош категориялар менен категориялык өз ара байланышын карап, бир катар артыкчылыктуу өзгөчөлүктөрдү бөлүүгө болот. Микродеңгээл көз карашынан алганда, индивид жумушчу күчүнүн сапатынын жеке мүнөздөмөлөрү жөнүндө сөз болуп жатат – бул топтолгон тажрыйба, кесипкөй билим, көндүмдөр, ден соолугунун абалы менен бирге жөндөмү ж.б.

4. Кирешелердин дифференциациясына жана коомдун жыргалчылыгына таасир этүүчү факторлордун үч тобу бар экени аныкталды – жеке, топтордо жана дүйнө жүзү боюнча. Глобалдык фактор – Кыргыз Республикасынын ИДПсы өлкөнүн орточо жан башына кирешесине олуттуу таасирин тийгизет. Ошондуктан өлкөдө адам капиталынын калыптануу деңгээли көп жагынан өлкөдөгү учурдагы макроэкономикалык кырдаалдан көз каранды болот.

5. Саламаттык сактоо системасы дени сак улуттун калыптанышына салым кошуп, экономиканы адам ресурстары менен камсыздайт, кийин алар билим берүү аркылуу адам капиталына айлана турганы изилденген жана тыянактар чыгарылган. 1980-жылдары Япония жана Түштүк Корея сыяктуу Азия-Тынч океан аймагынын өлкөлөрүнүн өнүгүү тажрыйбасы көрсөткөндөй, натыйжалуу билим берүү системасы аркылуу адам ресурстарынын адам капиталына натыйжалуу өзгөрүшү жаратылыш ресурстарынын запастары аз экенине карабай, экономикалык жана социалдык өсүш үчүн негиз боло алат. Бирок Кыргызстанда мектепке чейин билим берүү 13–14% гана баланы камтыйт, мектептин жыйынтыктары канааттандыраарлык эмес, квалификациялуу педагогикалык персонал тартыш, орто кесиптик окуу жайларында материалдык-техникалык база моралдык жана физикалык жактан эскирген, ошондой эле эмгек рыногунун суроо-талабы боюнча даяр адистер жетишсиз.

6. Кыргыз Республикасында адам капиталына карата эки маанилүү көйгөй бар экени аныкталды. Бир тарабынан, жогорку квалификациялуу адистердин агылып кетиши, ал эми экинчи тарабынан – адам капиталын өндүрүү көйгөйү бар. Жогорку квалификациялуу адистердин өлкөдөн агылып кетишинин тамыры терең жана өлкөгө олуттуу терс таасирин тийгизет. Мындан тышкары, кадрлардын агылып чыгышы биринчи кезекте экономикалык өнүккөн өлкөлөргө болуп жатат, бул алардын андан ары тез өнүгүшүнө шарт түзөт, ошондой эле өлкө өлкөдөн чыгып кеткен адистерди даярдоодо чыгымдарды тартып, бирок натыйжа

албагандыгына байланыштуу Кыргызстандын адам капиталы жана экономикасы жаатында кырдаалды начарлатат.

7. Талдоо жолу менен Кыргызстан зор адамдык потенциалга ээ экени аныкталды, мында өкмөттүн милдети – бул потенциалды натыйжалуу башкаруу системасын түзүү жана аны логикалык пайдаланууда турат. Адам капиталын өнүктүрүүнүн таасирдүү моделин иштеп чыгуу боюнча маселе актуалдуу болот. Бул моделди түзүү максаттуу багыттарды аныктоого жана жүзөгө ашыруу куралдарын, финансы булактарын жана механизмдерин бириктирүүгө шарт түзөт. Бул жаатта өлкөнүн адам капиталын жогорулатууга багытталган 2040-жылга чейин КРнын өнүктүрүү концепциясын жүзөгө ашыруу маанилүү болуп саналат. Бул диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары постиндустриялык экономикада санариптик экономикага өтүү сыяктуу, заманбап адамдын өнүгүшүнө таасирин тийгизген жаңы элементтер пайда болоорун тастыктап турат. Бул компонент мамлекеттик саясаттын тартибин жана артыкчылыктуу багыттарын аныктоого шарт түзөт.

Адамдык капитал – экономикалык өнүгүүнүн негизги фактору. Элдин билими начар, ден соолугу начар болсо, эч бир коом өнүгө албайт. Билимдүү жана дени сак жарандар өз өлкөлөрүнүн гүлдөшүнө жардам берип, жемиштүү болушат; ал эми топтолгон адамдык капиталдын айырмачылыктары өлкөлөр боюнча жана убакыттын өтүшү менен киреше деңгээлиндеги өзгөрүүлөрдүн көбүн түзөт. COVID-19 пандемиясы адамдык капиталга түз сокку урду. Билим берүү мекемелеринин жабылышы балдарды жана жаштарды толук билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратты. Коронавирус дүйнө жүзү боюнча миллиондогон адамдардын өмүрүн алып, дагы канчаы ооруду. Пандемиянын кесепетинен кутулуу адам капиталына олуттуу инвестицияны талап кылат. Өкмөт мындай инвестицияларды стимулдаштырууда маанилүү ролду ойношу керек, анткени жеке адамдар жана үй-бүлөлөр адамдык капиталды өнүктүрүүгө жетиштүү инвестиция салбашы мүмкүн – алар керектүү каржылоого жете албай калышы же инвестициянын кайтарымын баалабай коюшу мүмкүн, бул кыска мөөнөттө айкын эмес. мөөнөттүү жана жалпы социалдык деңгээлде гана көрүнүшү мүмкүн. Адамдык капиталды өлчөө ар кандай инвестициянын натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн өтө маанилүү. Пандемияга чейинки мезгилдеги адамдык капиталдын базалык деңгээлин шилтеме катары бекитүү маанилүү, анткени бул инвестициянын кайда жумшалаарын аныктайт.

Ошентип, адам капиталы дайыма өнүктүрүүгө зарыл болгон эң баалуу ресурс болуп саналат. Өлкөнүн экономикалык өсүшү адам потенциалын өнүктүрүүсүз, өзгөчө технологиялык жана дүйнөлүк экономикалык структуралардын өзгөрүшүнүн шартында мүмкүн эмес. Билимдерди жана практикалык көндүмдөрдү кайра чыгаруунун үзгүлтүксүз процесси технологиялык жаңылыктын шарттарында экономиканы камсыз кыла алат. Технологиялык парадигмалардын өзгөрүшү менен байланышкан дүйнөлүк өнүгүүнүн заманбап чакырыктары адамдык капиталды өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу башкарууга жана саясатты ишке ашырууга өзгөчө мамилени көрсөтүп турат, ошондуктан азыркы замандын талаптарына

жооп берүү үчүн адамдын өнүгүүсүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрүн көзөмөлдөө боюнча чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл.

Бул документтин алкагында жүргүзүлгөн талдоонун жыйынтыгы боюнча төмөнкү **сунуштарды** берүүгө болот:

1. Төмөнкүлөрдү аныктай турган өлкө боюнча кеңири иш менен камсыз кылуу боюнча сурамжылоону өткөрүү:

- Келечеги бар иш багыттары;
- стандарттуу эмес жумуш менен камсыз болуунун түрлөрү жана аларга тартылган адамдардын саны;
- эмгек мамилелеринин жаңы формалары;
- жумуш менен камсыз болуунун жаңы тартиби;
- иш берүүчү жана жумушчунун ортосундагы өз ара байланыштын жаңы формалары;
- суроо-талап өсүп жаткан компетенциялар;
- коллективдүү кызыкчылыкты коргогон формалдуу жана формалдуу эмесуюмдар;
- калкты иш менен камсыз кылуу, социалдык жактан коргоо, камсыздандыруу, келечектеги пенсия менен камсыздоого көмөктөшүү жагынан мамлекетке болгон күтүүлөрү ж.б.

2. Алынган натыйжалар Улутстаткомдун «Иш менен камсыз кылуу жана жумушсуздук» модулун жаңылоо үчүн, үй чарбаларын жана жумушчу күчүн жыл сайын комплекстүү изилдөөдө, аны эмгек рыногунун учурдагы абалына ылайык келтирүү жана ишенимдүү, толук, актуалдуу жана үзгүлтүксүз жаңыланып турган төмөнкүлөр үчүн статистикалык маалыматтар катары колдонулат:

- Эмгек тармагында эффективдүү саясаттын түзүлүшү үчүн;
- социалдык коргоо жана иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндөгү саясаттын өз ара байланышы үчүн шарттарды түзүү;
- мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аракеттерин координациялоо.

3. Иш менен камсыз кылуунун жана эмгек мамилелеринин жаңы формалары, түрлөрү, тартиптери жөнүндө объективдүү жана ишенимдүү статистикалык маалыматтардын негизинде эмгек мыйзамдары төмөнкү багыттар боюнча реформалоо:

- эскирген нормаларды алып салуу;
- жумушчу орундун заманбап концепциясын түзүү;
- ишке орноштуруунун жаңы түрлөрүн жана жумушчулардын статусун, эмгек мамилелеринин жана эмгек келишимдеринин жаңы формаларын аныктоо;
- иш берүүчүлөрдүн жана кызматкерлердин негизги укуктарынын жанамилдеттеринин форматтарын белгилөө, алардын сакталышын көзөмөлдөө;
- калкты иш менен камсыз кылууда жана эмгекти коргоодо мамлекеттин жаңы ролдорун аныктоо;
- электрондук эмгек мамилелери/электрондук келишимдер үчүн, ошондой эле адамдын өмүр бою эмгек ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматтарды

камтыган маалыматтык базаны түзүү жана жүргүзүү үчүн мыйзамдык негиздерди түзүү.

4. Мыйзамдардын тобун кайра жаңылоо: эмгек мамилелери жаатындагы социалдык өнөктөштүк жөнүндөгү, иш берүүчүлөрдүн бирикмелери жөнүндөгү, жамааттык келишимдер жөнүндөгү мыйзамдар, кабыл алынгандан бери 15 жылдан ашык өзгөрбөгөн кесиптик бирликтер, эмгек тармагында жаңы чакырыктарга ылайык келген түрдө.

5. Кыргыз Республикасынын Профсоюздар федерациясы кызматкерлерди кесиптик уюмдарга уюштуруунун жолдорун реформалоону жана санариптештирүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен платформалык байланыш каналдарын киргизүүсү керек, бул бюрократиялык тоскоолдуктарды жоюуга, кесиптик бирликтерге катышуунун жол-жоболорун модернизациялоого жана ошол эле учурда убакыт чечим кабыл алуу процессин тез жана ачык-айкын кылат.

6. Социалдык өнөктөштөрдү тартуусуз эмгек чөйрөсүндө реформаларды жүргүзүү практикасын бир тараптуу токтотуу максатында мыйзам долбоорлорун же башка ченемдик укуктук актыларды өз сайтында милдеттүү түрдө талкуулоо боюнча Республикалык үч тараптуу комиссиянын системалуу ишин уюштурууга багытталган натыйжалуу чараларды көрүүсү кажет.

7. Социалдык өнөктөштүктү, анын ичинде өкмөттүк эмес уюмдар түрүндөгү жаңы катышуучуларды кеңейтүү зарыл.

8. Жакшы жумуш орундарын түзгөн иш берүүчүлөргө жеңилдетилген салыксалуу жана насыялоо эрежелерин иштеп чыгуу, ошондой эле кызматкерлер менен эмгек мамилелерин, анын ичинде стандарттуу эмес ишке орноштуруу шарттарында абийирдүүлүк менен жол-жоболоштуруу.

9. 2020-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында эмгек жана калкты социалдык коргоо чөйрөсүн өнүктүрүү программасында белгиленген санариптик эмгек китепчесин пландуу киргизүү электрондук кол коюу, электрондук контракттар, электрондук эмгек өргүүсү ж.б., камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөө боюнча маалыматтар менен бир убакта байланыштырууну камтыган эмгекти масштабдуу санариптештирүүнүн башталышы болушу керек. Мындан тышкары, эмгекти коргоо боюнча электрондук текшерүү үчүн платформалар иштелип чыгып, ишке киргизилиши керек.

10. Иштин жана эмгек мамилелеринин өзгөрүп жаткан мүнөзүнө жооп катары формалдуу эмес иш менен камсыз кылуунун өсүшүнө жол бербөө боюнча иш- чараларды иштеп чыгуу жана бизнес-чөйрөнү начарлатпастан жана бюджеттик чыгымдарга алып келбестен, иштеп жаткан формалдуу эмес секторду акырындык менен формалдуу секторго айландыруу керек.

11. Формалдуу эмес иш менен камсыз кылууну стимулдаштырууга жол бербөө үчүн (гендердик жана коррупцияга каршы экспертизага окшош) эмгек дүйнөсүнө тике же кыйыр таасирин тийгизген мыйзамдарга жана бардык түрдөгү демилгелерге милдеттүү экспертизаны киргизүү зарыл.

12. Социалдык коргоонун деңгээли бардык кызматкерлерге, анын ичинде социалдык коргоодон четте калган кызматкерлерге да жайылтылууга тийиш. Мындан тышкары, социалдык коргоо тутумун узак мөөнөттүү келечекте

туруктуураак кыла турган милдеттүү кооптуу кызматкерлерди социалдык камсыздандырууну кеңейтүү боюнча чараларды иштеп чыгуу керек.

13. Калкты социалдык жактан коргоонун жакшы иштеген системасын түзүү үчүн эмгек рыногунда активдүү программалардын көлөмүн олуттуу көбөйтүү талап кылынат, аларды ишке ашырууга жарандык коом жана жеке сектор көбүрөөк тартылышы керек.

14. Санариптештирүү процесстери структуралык жумушсуздуктун тобокелдиктерин жаратып жаткандыктан, бул жумушсуздук кыска мөөнөттүү мүнөзгө ээ болушу үчүн жаңы адистиктер боюнча кадрларды даярдоо системасын адаптациялоо боюнча чараларды иштеп чыгуу зарыл

15. Айлана-чөйрөнүн өзгөрүшү менен шартталган миграция миграциялык саясаттын предмети болууга тийиш, анткени климаттык коркунучтар автоматтык түрдө адамдардын жер которуусуна алып келбесе да, адаптациялоо стратегиясы катары миграциянын мотивине айланат.

16. Инклюзивдик эмгек рыногун калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү үчүн мамлекеттик башкаруу органдарынын көңүл борборунда турган эмгекке жана иш менен камсыз кылууга байланышкан бардык программаларды жана иш-чараларды каржылоо үчүн реалдуу мамлекеттик чыгымдарды кыскартуунун учурдагы практикасынан баш тартуу зарыл. Программаларды жана иш-чараларды кайра карап чыгуу жана иш дүйнөсүнө тийгизген таасирин кылдат баалоодон кийин оң натыйжаларды көрсөткөндөргө реалдуу чыгымдарды системалуу түрдө көбөйтүү керек. «Биздин оюбузча, адамдык капиталды калыптандыруу жана кайра өндүрүү жөнүндө иш-аракеттин төмөндө көрсөтүлгөн үч негизги багыты мамлекеттик деңгээлде жүргүзүлсө гана сөз кылууга болот:

- жарандардын бакубаттуулугун жогорулатуу жана саламаттыкты сактоо системасын кеңейтүү аркылуу адам ресурстарын кайра өндүрүү үчүн шарттарды түзүү;
- адам ресурстары ар кандай билим берүү, илимий жана маданий уюмдараркылуу адамдык капиталга айландырылат;
- кошумча наркты өндүрүү процессинде адамдарды физикалык жана акыл-эс жөндөмдүүлүктөрүн колдонууга түрткү берүүчү кирешенин тиешелүү деңгээлин алуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Кобоев Ф.М.**, Роль образования в формировании человеческого капитала в условиях экономической трансформации в Кыргызской Республике [Текст] / Ф.М. Кобоев, Г.В. Кумсков // Экономика Управление Образование. – 2018. – №3(6). – С. 142-146. <https://science.bafe.edu.kg/category/2018-1/>

2. **Кобоев Ф.М.**, Проблема трансформации человеческих ресурсов в человеческий капитал в Кыргызской Республике [Текст] / Ф.М. Кобоев, Г.В. Кумсков // Международный журнал Экономика Управление Образование. – 2018. – №3(6). – С. 146-150. <https://science.bafe.edu.kg/category/2018-1/>

3. **Кобоев Ф.М.**, Инвестиции в человеческий капитал [Текст] / Ф.М. Кобоев, // Известия КГТУ им. Раззакова. – 2019. – №4(52). – С. 125-128 https://elibrary.ru/download/elibrary_42931216_35078713.pdf

4. **Кобоев Ф.М.**, Классификация человеческого капитала [Текст] / Ф.М. Кобоев, // Известия КГТУ им. Раззакова. – 2020. – №1(53). – С. 119-125. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44190607>.

5. **Кобоев Ф.М.**, Смысл Конкуренции [Текст] / Ф.М. Кобоев, // Известия КГТУ им. Раззакова. – 2020. – №1(53). – С. 155-158. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44190608>.

6. **Кобоев Ф.М.**, Человеческий капитал: понятие и особенности его использования [Текст] / Ф.М. Кобоев, Г.В. Кумсков // Вестник КРСУ. – 2020. – Том 20 - №3. – С. 29-35. <http://vestnik.krsu.edu.kg/archive/144/6113>.

7. **Кобоев Ф.М.** Анализ компонентов развития человеческого капитала в Кыргызской Республике [Электронный ресурс] / Ф.М. Кобоев // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. – №2. – С. 117-127. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44190608>.

8. **Кобоев Ф.М.**, Влияние образования на человеческий капитал [Электронный ресурс]. / Ф.М. Кобоев // Научные исследования в Кыргызской Республике, 2020. №1, С. 30-36 – Режим доступа: <http://journal.vak.kg>

9. **Кобоев Ф.М.**, Человеческий капитал в институциональной системе. [Текст] / Ф.М. Кобоев // Актуальные проблемы социально-экономического развития России. – 2020. – №1. – С. 107-110. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42985200>.

10. **Кобоев Ф.М.**, Механизм формирования и функционирования модели воспроизводства человеческого капитала [Текст] / Ф.М. Кобоев, Г.В. Кумсков // Вестник КазНУ. – Серия экономическая. – 2020. – №1 (131). – С. 86-97. <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2176>.

08.00.01 - экономикалык теория адистиги боюнча экономика илимдерин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн Кобоев Фарух Мизамидиновичтин "Экономикалык мамилелерди трансформациялоо шартында адамдык капиталды калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү (Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде)" деп аталган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: адамдын потенциалы, адам капиталынын өзгөчөлүктөрү жана жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү, билим берүү, саламаттыкты сактоо, калкты иш менен камсыз кылуу, адамдык потенциал чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыттары.

Изилдөөнүн объектиси - Кыргыз Республикасындагы адамдык ресурстар.

Изилдөөнүн предмети - адамдык потенциалдын калыптанышына, топтолушуна жана сапатынын жогорулашына байланыштуу социалдык-

экономикалык мамилелер, адам капиталын өнүктүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү, анын факторлору жана трансформациялык экономиканын өзгөчөлүктөрү.

Бул диссертациялык иштин максаты – жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрдү жана технологиялык жана дүйнө-чарбалык калыптардын алмашуусуна байланыштуу мамилелердин трансформацияланышынын шарттарында адам потенциалынын өнүгүүсүнүн факторлору менен өзгөчөлүктөрүн ачуу.

Изилдөө ыкмалары – бул ата мекендик жана чет өлкөлүк, анын ичинде постсоветтик мейкиндиктеги өлкөлөрдүн окумуштууларынын теориялык иштеп чыгуулары. Изилдөө методологиясы системалык мамилеге негизделген жана индукция, дедукция, илимий абстракциялоо, тарыхый-логикалык, салыштырмалуу жана статистикалык талдоо ыкмаларын камтыйт.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы: иште “адам капиталы” сөзүнүн мааниси, классификациясы, касиеттери такталды, адам потенциалынын түзүлүшү жана ишке ашуусу аныкталды, ар түрдүү факторлорду эске алуу менен адам потенциалынын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү менен мыйзам ченемдүүлүктөрү изилденди, калктын кирешелеринин дифференциациялануу факторлору анализденди; адам капиталынын түзүлүш системасында саламаттыкты сактоонун ролу изилденди; билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары жана алардын адам капиталынын өнүгүүсүнө тийгизген таасири белгиленди; адам капиталынын өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн калктын иш менен камсыз болуусуна көзөмөлдүн жеткен чеги аныкталды; республикадагы адам капиталынын өнүгүүсүн чектеген факторлор аныкталды.

Колдонуу даражасы: иштелип чыккан жоболорду практикага киргизүү артыкчылыктуу багыттар боюнча социалдык чөйрөнү өнүктүрүүнүн конкреттүү программаларын иштеп чыгуу аркылуу адам капиталынын компоненттеринин бирдей эмес өнүгүүсүн азайтууга мүмкүндүк берет.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн негизги натыйжаларын келечекте Кыргыз Республикасында өлкөнүн социалдык секторунун учурдагы абалын талдоодо колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кобоева Фаруха Мизамидиновича на тему: « Особенности формирования человеческого капитала в условиях трансформации экономических отношений (на материалах Кыргызской Республики)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория

Ключевые слова: человеческий потенциал, особенности и общие закономерности человеческого капитала, образование, здравоохранение, занятость населения, приоритетные направления государственной политики в области человеческого потенциала.

Объектом исследования являются человеческие ресурсы Кыргызской Республики.

Предметом исследования выступают социально-экономические отношения по поводу формирования, накопления и улучшения качества человеческого потенциала, закономерности развития человеческого капитала, его факторы и специфические особенности в трансформационной экономике.

Цель данного диссертационного исследования – раскрытие общих закономерностей, особенностей и факторов развития человеческого потенциала в условиях трансформации отношений в экономике, связанных со сменой технологических и мирохозяйственных укладов.

Методы исследования – это теоретические разработки отечественных и зарубежных ученых, в том числе, в странах постсоветского пространства. Методология исследования основана на системном подходе и включает методы индукции и дедукции, научного абстрагирования, историко-логического, сравнительного и статистического анализа.

Полученные результаты и их новизна: в работе уточнено понятие «человеческий капитал», классификация, свойства, определены факторы формирования и реализации человеческого потенциала, исследованы особенности и закономерности развития человеческого потенциала с учетом различных факторов, проанализированы факторы дифференциации доходов населения; изучена роль здравоохранения в системах формирования человеческого капитала; выявлены основные тенденции развития образования и их влияние на развитие человеческого капитала; определены пределы надзора за занятостью населения для обеспечения развития человеческого капитала; выявлены факторы, являющиеся ограничителями развития человеческого капитала в республике.

Степень использования: внедрение в практику разработанных положений позволит сократить неравномерность развития компонентов человеческого капитала путем разработки конкретных программ развития социального сектора по приоритетным направлениям.

Область применения: основные результаты исследования могут использоваться в дальнейшем при анализе текущего состояния социального сектора страны в Кыргызской Республике.

ASBTRACT

of dissertation by Koboev Farukh subject: "Peculiarities of human capital formation under transformation of economic relations (on materials of the Kyrgyz Republic) For the degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.01 - Economic Theory

Key words: human potential, peculiarities and general regularities of human capital, education, health care, employment of population, priority directions of state policy in the field of human potential.

The object of the study is the human resources of the Kyrgyz Republic.

The study's focus is on socio-economic interactions relating to the formation, accumulation, and improvement of the quality of human potential, as well as patterns of human capital development, their determinants, and unique characteristics in a transformational economy.

Research methods are theoretical developments of national and foreign scientists, including those in the countries of the post-Soviet space. Research methodology is based on a systematic approach and includes the methods of induction and deduction, scientific abstraction, historical-logical, comparative and statistical analysis.

The purpose of this dissertation research is to reveal general regularities, peculiarities and factors of human development in the conditions of transformation of relations in the economy, connected with the change of technological and world economic modes.

The results obtained and their novelty: the paper clarifies the concept of "human capital", classification, properties, the factors of formation and realization of human potential, the peculiarities and patterns of human development, taking into account various factors, the factors of income differentiation of the population were studied; the role of health care in human capital formation systems was studied; the main trends of education and their impact on human capital development were revealed; the factors limiting the development of human capital in the Republic were identified.

Scope: The study's major findings can be utilized to further analyze the current situation of the Kyrgyz Republic's social sector.

Форматы: 60x84/16.
Офсет кагазы.
Көлөмү: 2,75 б.т. Нускасы: 40

«Махprint» басмасында басылды.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
MAXPRINT
БАСМАСЫ

Дарек: 720045, Бишкек шаары, Ялта көчөсү 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru

